
ZMĚNA PARADIGMAT NÁRODNÍCH KONCEPCÍ V DÍLE JÁNA KOLLÁRA

HUNGARISMUS, SLOVANSKÁ VZÁJEMNOST,
ČECHOSLOVAKISMUS A ILYRISMUS

RÓBERT KISS SZEMÁN

THE CHANGE OF PARADIGMS OF NATIONAL CONCEPTS IN THE WORK OF JÁN KOLLÁR.
HUNGARISM, SLAVIC RECIPROCITY, CZECHOSLOVAKISM, ILLYRISM

Kollár as a poet and writer determined the political thinking in Central Europe. The diversity of genres of his œuvre allows an in-depth investigation of this phenomenon. The study based on postmodernist cultural concepts focuses on the problem of the language code and latent elements in that part of Kollár's work which deals with the issue of Central European politics, cultures and nations.

Keywords: Central European culture of the Enlightenment, Hungarism, Panslavism, cultural mutuality of Slavic nations, Czechoslovakism, Illyrism

Významná část životního díla Jána Kollára odráží úsilí o vytvoření národní koncepce a programu. U Kollára téměř nenacházíme práci, která by k tomuto problému tím či oním způsobem nezaujímala stanovisko. Je tedy přirozené, že odborná literatura věnující se danému tématu by zaplnila celou knihovnu (Menčík 1893), avšak úctyhodný segment těchto publikací se omezuje především na výzkum a interpretaci slovanské kulturní vzájemnosti a čechoslovakismu (Ivantyšynová 2006). Abych se vyhnul opakování platných zjištění obsažených ve zmíněných odborných publikacích, vytyčil jsem si jako cíl této studie, že sérií pohledů nazpět i vpřed důkladně zmapuji na základě vybraných stavebních kamenů Kollárova životního díla národní koncepce, které jednak ideu slovanské kulturní vzájemnosti a čechoslovakismus předcházely, jednak z této vzájemnosti vyplývaly (Pichler 1998). Mým cílem je tedy narysovat duchovědný horizont (Kollár-Putna

2014), na němž bude viditelné, jak vystřídal dřívější hungarismus slovanská kulturní vzájemnost a jaký vliv měla tato změna paradigmatu na formování jiných podsystémů, v první řadě čechoslovakismu a ilyrimu. Co do metodologie se v principu držím textocentrického filologického přístupu, přičemž k výkladu textů čerpám inspiraci ze středoevropských sémiotických tradic a z některých směrů americké sociální teorie.

HUNGARISMUS A SLOVANSKÁ VZÁJEMNOST – ZMĚNA PARADIGMATU

Hungarismus je na přelomu 18. a 19. století historickým fenoménem pojícím se k dějinné tradici založené na kontinuitě středověké uherské státosti a latinské vysoké kultury. Zároveň už ze samé povahy hungarismu vyplývalo, že se podobně jako v dřívějších obdobích ani tehdy neuzavíral před lidovými jazyky a kulturami, které se projevovaly na nižších společenských a regionálních úrovních. Regionální prvek takřikajíc doplňoval a zpestřoval, vernakularizoval to, co spadalo pod *hungarus* (Uher, uherský). Díky tomuto procesu prosakovala latinsky šířená vysoká kultura i do nižších kulturních vrstev a tam vytvářela vlastní formy v mateřském jazyce (Wögerbauer 2008). Z korpusu, který takto vznikl, se posléze vyvinul i slovenský, chorvatský, maďarský, srbský atd. národní historický a kulturní kánon, který se od té doby neustále přetváří v souladu s historickými změnami (Gorak 1991; Markiewicz 2007; Fedrová – Vojtková 2006).

Tento primát hungarismu budovaného na základech daných latinskou kulturou byl zpochybněn – jak to modelově prezentovali vědci srovnávající vývoj moderních národních kultur ve středoevropském prostoru, Endre Bojtár (2008) a Miroslav Hroch (2015) – v počáteční fázi tvorby moderního národa. Martin von Schwartzner (1759–1823), nejznámější uherský statistik, jehož nejednou cituje i Ján Kollár, na přelomu 18. a 19. století společenskou charakteristiku tohoto fenoménu týkající se latinského jazyka vykreslil ve svém díle *Statistik des Königreichs Ungern* takto:¹⁾ „Člověk

1 Statistika byla v té době žánrem, který poskytoval relativně úplný obraz státoprávního systému, společenského rozvrstvení, veřejné správy, církevní struktury, školství atd. pojednáváné země. Ke Slovanům v Uhrách srov. (Šoltés 2004).

neví, má-li se smát, nebo plakat, když vidí, jak je v Uhrách ještě stále se vši horlivostí veden k latinské gramatice vesnický chlapec, který dnes skloňuje a časuje, ale snad už zítra bude jednou provždy povolán zpět k pluhu a péči o voly.“⁽²⁾ Avšak národnosti obývající Uhry měly, jak se ukazovalo, k latině a latinskosti většinou mnohem konzervativnější vztah, než jaký odráží Schwantnerovo stanovisko. Jejich lpění na kultuře latiníků pramenilo zřejmě i ze zřetelně pocítované hrozby – a obavy z ní sdílely po reformách Josefa II. všichni obyvatelé Uher, jejichž mateřským jazykem nebyla maďarština –, že pokud latinsky zprostředkovaná kultura jako reprezentační prostředek hungarismu ustoupí do pozadí, vstoupí na místo latiny živý jazyk některého z politicky dominantních národů, s největší pravděpodobností němčina nebo maďarština. Z Kollárových *Pamětí* jasně vysvítá, že autor nepohlížel na znalost latiny jako na vzdělání, které k ničemu není, nýbrž jako na nezbytný prvek pomáhající udržet status quo: „Ač právě Šulek velmi moudře mnohé užitečné nauky v mateřském jazyku pro školy sepsal a nás v nich cvičil, které já až posavád čistě přepsané na památku zachovávám: nic méně však i v latině tak nás cvičeno, že v srdci mém nejednou ta dětinská žádost a myšlénka povstala, jako by to dobře bylo, kdyby všechny jiné řeči zmizely a všichni lidé jen latinsky mluvili“ (Kollár 1863: 95).

Od posledních desetiletí 18. století tento hungarismus a latinskost, která jej reprezentovala, postupně potlačovaly uherské národní kultury a lidové jazyky. Pokusů o plastické znázornění tohoto procesu už bylo mnoho, já si zde nyní dovoluji uvést paralelu z historie architektury: stejně jako ze splitského paláce císaře Diokleciána vyrostly ve středověku a novověku nové domy zachovávající nejpodstatnější črty půdorysu původní stavby, vyvinuly se vedle sebe z hungarismu a latinskosti moderní střeoevropské jazyky a národy, a jak jsme mohli vidět na Kollárově textu, stav existující v minulosti nabyt nostalgické zbarvení příznačné pro každý ancient regime. A to, co jako nové nahradilo minulost, se odělo do tolika forem, ko-

2 „Man weiss nicht, soll man lachen oder weinen, wenn man auch noch gegenwärtig, den ungarischen Dorffungen mit allem Eifer zur lateinischer Grammatik anführen sieht, der heute declinirt (sic!) und conjugirt (sic!), und vielleicht schon morgen, auf immer, zum Pfluge und zur Ochsenpflege abgerufen wird“ (Schwantner 1811: 429).

lik národů, kolik náboženských vyznání, kolik jazyků a nářečí na přelomu 18. a 19. století zvedalo hlavu a kolik kulturních seskupení, ba významných osobností v té době vystoupilo.

Regionální jazyky a kultury se náhle ocitly ve víru konkurenčního boje a usilovaly o převzetí role latinské univerzality. Ne náhodou nazývá Kollár svou dobu epochou „národní nenávisti“ (Kollár 1831: 633). Všechny zmíněné národy, církve, seskupení a osobnosti si uherské kulturní hodnoty vesměs podle identického scénáře začaly rozdělovat, začaly je vyvlastňovat nebo popírat.

V důsledku náboženského rozdělení Slováků spolu v té době soupeřila dvojí církevní, jazyková a kulturní tradice: na jedné straně bernoláctina, spisovný jazyk slovenských katolíků, která vyrostla ze západoslovenského nářečí, a té na straně druhé konkurovala čeština používaná slovenskými evangelíky. Kollárovský čechoslovakismus zformovala vlastně právě tato nábožensko-kulturní příslušnost slovenských evangelíků, ta z něho vytvořila moderní národní, jazykovou a ideologickou reprezentaci, které se níže budeme věnovat i s přihlédnutím ke složitějším společensko-kulturním souvislostem.

Kollár si byl vědom okolnosti, že podle stanoviska slovenských katolíků není čechoslovakismus vhodný k tomu, aby nahradil politickou funkci hungarismu a latinu jako prostředek univerzální komunikace. Aby tento problém vyřešil, pustil se Kollár do budování komplikovanější konstrukce a do jazykově kulturního systému zahrnul i konzumentské prostředí. Snažil se tedy nejen zdokonalit jazyk jako komunikační prostředek a dosáhnout toho, aby jej akceptovali Češi i Slováci, ale podle jeho představ musel konzument jazyka splňovat podmínku získání určité jazykové a kulturní kompetence navíc. Podstata Kollárovy koncepce tkvěla v tom, že obojí společně, tedy jednak čtyři slovanské literární jazyky (československý, polský, ruský a ilýrský) a jednak rozšířená jazyková a kulturní kompetence čtenářů se slovanským mateřským jazykem, vytvoří onen univerzální kulturní a jazykový kód, který dokáže nahradit univerzalitu latinskou. (Na tomto místě připomeňme, že už před zrodem této koncepce skončil nezdarem pokus jiného představitele pešťské slovenské in-

teligence, Jána Herkeľa, který měl v úmyslu po vzoru literární němčiny a maďarštiny stvořit a zavést jednotné slovanské písmo a spisovný jazyk. Herkel' [1826] ve své latinsky psané práci zjednodušil a sjednotil slovanskou mluvnicí a spojil cyrilici s latinkou.) Kollár, jak už bylo řečeno, založil svou koncepci na čtyřech slovanských jazycích a jedné společné konzumentské kompetenci (Brťáň bez vročení) a nazval ji slovanská literární vzájemnost (Kollár 1837) a tím započala paralelně s obdobným úsilím německým, maďarským a rumunským moderní národotvorba slovanská ve střední Evropě (Szarka 2011).

Se slovanskou vzájemností pozici, již dříve zaujímal *natio hungarica*, obsadilo *natio slavica*, které se od svého předchůdce v mnoha ohledech lišilo. Snad nejpodstatnějším rozdílem bylo to, že zavrhl územní princip, vnímaný jako příliš úzký a omezený, a místo toho se pokoušelo o sebedefinici spočívající na etnickém a jazykovém základě, v důsledku čehož celý pojem víceméně ztratil pevné obrysy a nabídl prostor politické, jazykové a kulturní imaginaci. Tak se *natio slavica* z původního okrajového místa přesunulo pod vliv ruského mocenského centra, posud nového a imaginárního, jehož váha v Evropě však od napoleonských válek postupně vzrůstala.⁽³⁾ Velikost a starobylost slovanského národa chápaného v tomto pojetí vyličil Kollár v XV. kapitole své *Čítanky* určené žákům slovenské evangelické školy (Kollár 1825: 202). Za účelem hladké komunikace si jako formu sdělení příslušných vědomostí zvolil každému snadno srozumitelný katechismus.⁽⁴⁾

Jednotlivé stupně této kollárovske změny paradigmatu jsou úzce spojeny se společenskými a politickými událostmi reformního období v Uhrách (Vyvíjalová 1984) přičemž jako důležité vztažné body zde fungují jazykové patenty reformních sněmů, které na Kollára kladly ohromnou zátěž i v jeho roli duchovního pastýře a veřejně činné osobnosti. III. článek zákona z roku 1836 povolil (*1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről*)

3 K možné aplikaci postkoloniální kulturní kritiky na národní zápasy 19. století srov. (Maldonado-Torres 2013: 206–237).

4 Používání formy katechismu viz v uherských latinských učebnicích z první poloviny 19. století, mimo jiné i u Šuleka, o němž se zmiňuje Kollár (Schulek 1833).

a II. článek zákona z roku 1844 už povinně nařídil (*1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségéről*) zákonodárcům a zemskému sněmu používat maďarský jazyk na úkor dosud běžné latiny a dále též nařídil vyučovat maďarský jazyk na středních školách. Tak byl určen i jazyk církevních matrik a veškeré jiné církevní administrace, na což si Kollár nesčíslněkrát stěžoval. Pomaďaršťovací tendence politické elity zasáhla i oblast církevních záležitostí (Zászkaliczky 2011). Kollárův *Hornoitalský cestopis* je už sám o sobě velevýznamným dokumentem silného přetvářecího vlivu imaginace slovanské kulturní vzájemnosti na krajinu (Faktorová 2006), avšak na nebezpečí hrozící evangelické církvi upozorňuje autor navíc i přímo, v *Předmluvě* k této své knize. Uveřejňuje v ní svůj spor se světským dozorcím nad evangelickou církví Károlyem Zayem. Podle referátu sepsaného (opět!) formou dialogu vyvíjel dozorčí nátlak na slovenského duchovního, aby podpořil plánovanou unii luteránské a kalvínské církve. Z Kollárovy argumentace ovšem vychází najevo, že v důsledku sjednocení by maďarská reformovaná církev převážila nad evangelickou církví se slovenskou většinou, která by tak byla ve zvýšené míře vystavena hrozbě asimilace (Kollár 1843: VI–VIII). Všechny tyto události urychlovaly proces slovenského národního exodu pod praporem vzájemnosti a čechoslovakismu (Kiss Szemán 2011). Současně s opouštěním hungarismu a latinskosti je i v Kollárově životním díle na německou a maďarskou kulturu stále důrazněji poukazováno jako na protikulturu (Roszak 1969).⁵ Ve dvacátých letech se Kollárova snaha o obranu národa obracela v první řadě proti Němcům – viz „Předzpěv“ a tři zpěvy ve vydání *Slávy dcery* z roku 1824, psané na bázi preromantických, ossiansky laděných emocí vyvolaných německou asimilací západoslovanských kmenů. Toto úsilí dále rozdmýchal od počátku Kollárova působení v Pešti každodenní zápas slovensky hovořícího sboru věřících s německým o rovnoprávnost uvnitř církve a o rovnou dělbu hmotných statků (Matus 2000). Stále důraznější přítomnosti maďarské kultury jako protikultury číslo dvě si lze v Kollárově díle všimnout s pří-

5 Tento pojem již ve formě „ne-kultúra“ úspěšně zavedla Ivana Taranenková ve své monografii o Svetozáru Hurbanovi Vajanském (Taranenková 2010: 77).

chodem třicátých let. Paralelně s tímto procesem se Kollár postupně vzdaloval i hungarismu v klasickém slova smyslu, aby zanedlouho už i na ten pohlížel jako na origo maďarismu. Boj s protikulturami byl samozřejmě podložen slovanskou vzájemností a jazykovým čechoslovakismem. Co se výzbroje týče, používal Kollár široký arzenál od etymologických sporů přes popírání společných kulturních kořenů a politický exodus Slovanů až po totální likvidaci protivníka v politickém slova smyslu (Karásek 1903). Ví se o dobré desítce dopisů, které Ján Kollár v letech 1842–1843 napsal Pálu Jozeffymu (1775–1848), což byl evangelický duchovní v Uhrách, od roku 1823 superintendent potiského obvodu. Z těchto dopisů mimo jiné vychází jednoznačně najevo, že jejich pisatel průběžně sledoval politické a kulturní události v Uhrách, a to v maďarštině. V pátém listu píše o tom, co četl v *Národních novinách* (Nemzeti Újság), to ovšem v doušce na konci dopisu vyvažuje slovy uznání věnovanými Istvánu Széchenyimu, jakožto představiteli hungarismu. Názorným příkladem maďarismu pocitovaného jako protikultura je čtvrtý dopis, ve kterém se Kollár zmiňuje o tom, že by se mnohým zavděčil, kdyby přeložil do češtiny emblematický národní hymnus Maďarů, báseň *Výzva* (Szózat) od Mihálye Vörösmartyho, k čemuž nemá mnoho chuti, ale kdyby mu Maďaři dobře zaplatili, udělá to (Kollár 1842–1843).

Pro ilustraci uvedme ještě několik příkladů deptání uherské a maďarské protikultury. Ve znamení čechoslovakismu došlo například k radikálnímu přepsání historické paměti uherských Slovanů: Kollár v novém vydání *Slávy dcery* z roku 1832 ve *Výkladu* ke 399. sonetu – s odvoláním na druhého Kosmova pokračovatele – připomíná první bitvu na Moravském poli, ve které spolu v roce 1260 válčili o Štýrsko uherský král Béla IV. a Přemysl Otakar II. a která přinesla vítězství českému králi, protože koně uherské jízdy se polekaly bojové písně hrdinných Čechů.⁽⁶⁾

Po výtce macurovským příkladem (Macura 1995) dichotomie v souvislosti s protikulturou nás Kollár obdařil v poznámce na okraj 485. sone-

6 „In der Schlacht, in welcher Ottocar über den König Bela siegte, sangen die Böhmen das Lied, und machten die ungarischen Pferde scheu. Siehe Fortsetzer des Cosmas ad 1260.“ (Kollár 1832: 288); K druhému pokračovateli Kosmovy kroniky srov. Bláhová 1974: 5–39.

tu *Slávy dcery*. Ve *Výkladu* k líčení pekelných muk pěti hříšnic připojuje porovnání bílých čepců a plachetek slovenských žen s černou barvou typickou pro pokrývky hlavy Němkyn, Maďarek a odnárodněných Slovenek, čímž zároveň vyjadřuje, že bílá barva je symbolem blízkého a nevinného, zatímco černá evokuje cizáctví a smutek (Kollár 1832: 484–485).

Ve slovanském Pekle jsou po německých hříšných duších druhým nejhojněji zastoupeným pykajícím etnikem Maďaři, což platí už i v roce 1832: Kollár uvádí na scénu sestru uherského krále svatého Ladislava, a zapojuje se tak do soudobého historického diskurzu o chorvatsko-maďarských vztazích.⁷⁾ Chorvatskou královnu Ilonu (v jeho sonetu se jmenuje Lepa), vdovu po posledním chorvatském králi Zvonimirovi, odnesou dva čerti do Pekla v tom případě, že její maďaromaniačtí krajané – a tím Kollár problém otevřeně přenáší do doby, ve které sám žije – nebudou ochotni přiznat chorvatštině jazykovou rovnoprávnost.

Hrozili, že do pekla ji dají
Jestli nyní její krajané,
W maďaromanii přehnané,
Chorwatů řeč we cti nenechají: (536, 5–8)

Hodnocení Iloniny historické role je v Kollárově interpretaci jednoznačně negativní, vždyť poté co se jako panovnice neosvědčila, prchla zpátky domů ke svému bratru, uherskému králi Ladislavovi, který nakonec zemi svého někdejšího švagra ovládl a připravil Chorvaty o státní samostatnost.

W panování měwší neobratnost,
Ušla domů přes hranice,
Chorwatům pak wzala samostatnost. (536, 12–14)

7 K výkladu veřejnoprávního statutu Chorvatska z maďarského hlediska srov. (Horvát 1844) – zejména s § 44, napadajícím ilyrismus a beroucím si na mušku i Kollára: „Ilyrismus připisují na vrub hlavně několika horlivým a krátkozrakým slovanským spisovatelům. V jejich hlavě se vylíhla myšlenka slovanské monarchie, jež pohltí celou Evropu, podobné Candidovu Eldorádu“ (ibid.: 107).

Výše uvedené příklady přímého a otevřeného vztahu k protikultuře jsou často doplněny i latentními formami. Úmyslné zastírání má zamést stopy vedoucí k maďarským/uherským dějinám, jazyku nebo kultuře, aby bylo znemožněno jejich rozpoznání a zpětné sledování. Jednou z nejpregnantnějších ukázek této snahy je bohyně Slávie, ústřední postava Kollárova životního díla, která se jeví jako novověké vzkříšení toposu *Querela Hungariae* vyvěrajícího z traumatu prohrané bitvy u Moháče a spojovaného se jménem vídeňského humanistického básníka Ursina Velia, ověšené ovšem slovanskými atributy (Kiss Szemán 2007). Podobné latence můžeme být svědky, i pokud jde o původ dvojího kázání *Dobré vlastnosti národu slowanského*, k němuž Kollár použil jako vzor studii Jánoše Horvátha otištěnou v nejvýznamnějším časopise maďarského vědeckého života reformního období (Macho 2006), přesto se však na ni nikde neodvolává. Horváth napsal úvahu o dobrých a špatných vlastnostech starých Maďarů a stvořil jakousi novodobou variantu zrcadla duše, dobře známého ze středověké literatury, zaměřenou na národní charakter (Horváth 1817). Vlastním bádáním jsem dospěl k poznatku, že Kollár v evangelickém kostele na Deákově náměstí v Pešti nastavil slovenským věřícím pouze lepší polovinu tohoto zrcadla, ale nikdy už se nedostal k vyjmenování špatných vlastností, jež původní maďarský text ještě obsahoval (Kiss Szemán 2009).

Nejhlubší vrstvy latence se pochopitelně vynášejí na světlo už velmi obtížně a určitá jejich část zůstane navěky neodhalena. Přesto však není neopodstatněné položit si alespoň otázku pídící se po metodě *zamlčování* a jeho formách. Proč například Kollár ve 399. sonetu o slovanských světicích vyzdvihl do slovanského Ráje právě krakovskou sestru premonstrátku blahoslavenou Bronislavu (1203–1259) a Wandu, dceru legendárního knížete Kraka (Kollár 1832: 286)?⁽⁸⁾ Vždyť z hlediska polské státnosti a katolické víry připadla mnohem významnější úloha světicím pocházejícím z uherských královských rodů, jako byly svatá Kunhuta (Kinga) Árpádovna

8 Kollár se odvolává na poému *Okolice Krakowa*, jejímž autorem je polský spisovatel a básník Franciszek Wężyk (1786–1862).

nebo svatá Hedvika z Anjou (Janiec-Nyitrai 2012). Odpovědí nebude zřejmě nic jiného, než že máme co do činění se zamlčovací metodou uplatněnou jako prostředek na potírání protikultury; Kollár prostě preferuje světi-ce slovanského původu a pomíjí ty, jež pocházely z Uher.

ČECHOSLOVAKISMUS A ILYRISMUS – PODOBNÉ RYSY A ROZDÍLY

Srovnávání středoevropských národních ideologií 19. století (Angyal 1964) a jejich studium se zřetelem na Kollára (Macůrek 1947; Januszewski 1971; Hrodek 2004) dosud v každém období znamenalo významný přínos a obohatilo Kollárovu recepci o četná nová hlediska. Porovnání čechoslovakismu a ilyrismu v jejich vztahu k Uhrám může přinést – zejména díky historickým paralelám – ještě mnoho zajímavých objevů (Lukács – Kálec 2017). Díky Kollárovým těsným stykům s ilyrismem (Kovijanić 1976; Klátik 1966) nacházíme jeho poznatky z výše zmíněné *Čítanky* vztahující se na slovanský národ téměř v doslovné podobě (s výjimkou údaje o počtu Slovanů, zvýšeného o několik desítek milionů) i v letáku s názvem *Náš národ*, který v roce 1835 vydal jeden z nejvýznačnějších představitelů ilyrismu, Ljudevit Gaj (Lukács 2013b: 76).⁹⁾

V Kollárově systému slovanské kulturní vzájemnosti jsou pozice čechoslovakismu a ilyrismu totožné, přičemž však příbuzné rysy vykazují především v rovině jazykové a politické. Ale zatímco na čechoslovakismus lze ještě i na počátku 19. století pohlížet jako na jazykovou a kulturní konstrukci spočívající na základech daných náboženským vyznáním, ilyrismus tmel jednotného vyznání postrádal. V důsledku tohoto rozdílu bylo snadné odhalit politické směřování ilyrismu, což vedlo k tomu, že od třicátých let byl vystaven stále úpornějším vnějším útokům. Ty způsobily, že v roce 1843 vídeňská vláda ilyrismus zakázala. O dva roky později jej opět povolila, ale už jen jako kulturní koncepci. Podle mínění kroatisty Istvána Lukáče stála v pozadí houpačkové politiky vídeňského

9 Podle jeho tvrzení slovanské obyvatelstvo „čítá 80 milionů duší, jež osídlily polovinu Evropy a třetinu Asie“.

dvora dvojsečná situace, v níž se dvůr obával nebezpečí, že jihoslovan-
ské národy uvnitř hranic státu uzavřou spojení, zároveň však pod-
poroval potlačování orientace mimoříšských jižních Slovanů na Rusko.
(Lukács 2013a: 10)

Politické směřování čechoslovakismu nebylo tak snadným terčem
v důsledku propojení hnutí s náboženským vyznáním. Útoky byly proto
většinou vedeny proti slovanské kulturní vzájemnosti, v níž Maďaři a po-
litici blízcí dvoru tušili ideu panslavismu řízeného z Ruska (Kirschbaum
1966). Ačkoli na rozdíl od Ljudevita Gaje, který se ze své cesty do Ruska
v roce 1840 vrátil domů s významnou politickou a finanční podporou
(Lukács 2013b: 66), o Kollárovi nebyl dosud nalezen žádný dokument
prozrazující něco podobného, maďarská veřejnost a rakouské úřady měly
i na něho nikoli neopodstatněné podezření, že chová plány téhož raže-
ní. K obraně dotlačený Kollár byl nucen vzít na sebe politické mimik-
ry a o své koncepci napsal: „Světské vrchnosti a zeměpány neohrožuje,
protože nechává na pokoji hranice a země, závislost poddaných na tom
či onom monarchovi a jiné podobné politické okolnosti, spokojuje se se
stavem věcí tak, jak jsou, podrobuje se všem vládním formám, všem
způsobům občanského života, nedotýká se práv a zákonů cizích zemí,
žije zkrátka s každým vládcem v míru, s každým sousedem v přátelství.“
(Kollár 1837: 39) Obrana ústí do básnického obrazu: Kollár charakteri-
zuje slovanskou literární vzájemnost metaforou vytvořenou z biblického
toposu mírumilovného beránka: „Je tichou nevinnou ovečkou, která se,
ač patří k velkému stádu, pase na své vlastní louce.“ (Kollár 1837: 39)
Jeho příklad následovali i stoupenci ilyrismu, v jejichž argumentačním
systému můžeme v nejednom ohledu najít paralely k argumentům Kollá-
rovým (Živančević 1963). Například chorvatský advokát Ljudevit Vuko-
tinović ve svém textu *Ilyrismus a kroatismus* (1842) píše: „Jak bychom
mohli být takoví bloudi, abychom pracovali proti konstituci, jež v tolika
oblastech napomáhá rozvoji našeho národního bytí... V genealogickém
smyslu jsme jednou z větví velikého slovanského stromu, která se zve
ilyrskou. *Nic jiného kromě toho... Není na světě člověka, který by mohl
dokázat, že se pod názvem ilyrismus skrývá jakýkoli zapovězený ideový*

proud. Najde se takový člověk?... Ať předstoupí, troufá-li si!..." (Vukotini-
nović 1965: 67)⁽¹⁰⁾

Tento úryvek zároveň poukazuje na to, čím se Chorvaté lišili od ostatních národností žijících v Uhrách: Chorvatsko mělo v rámci uherského království ústavní záruky a autonomii. Kollár se o nic takového opírat nemohl a s tímto vědomím je třeba přistupovat k výkladu všech jeho zoufalých pokusů vzít vítr z plachet slovenským jazykovým a kulturním separačním snahám, rozbíjejícím jednotu čechoslovakismu. V Kollárových očích byl slovakismus hrubou politickou nerozvážností, která v důsledku kulturní a početní slabosti slovenského etnika mohla vést jen k nejobavnějšímu konci – ke zhoubě národa. Proto mobilizoval veškeré své síly a vliv v zájmu prosazení myšlenky čechoslovakismu a slovanské vzájemnosti i po kodifikaci Štúrovy samostatné spisovné slovenštiny v roce 1843 a porážce buržoazní revoluce a boje za svobodu probíhající v Uhrách v letech 1848–1849 (Kollár 1846).

Ze společenskohistorického hlediska můžeme ještě dodat, že Kollár vychovaný elitní kulturou alterity a klasicismu vymyslel slovanskou vzájemnost pro vyšší společenské třídy. Jeho koncepce byla stvořena pro šlechtu, měšťanstvo, církevní a světské vzdělance, kterým bylo možno uložit povinnost vyplývající z neexistence jednotného slovanského spisovného jazyka, totiž osvojit si kromě své mateřštiny i ostatní tři spisovné jazyky. Přitom však nepočítal s těmi, kteří vystoupili s novým národním a jazykovým programem demokratizace kultury.

K pozdějším pokusům o adaptaci čechoslovakismu je záhodno poznamenat, že všechny zůstaly v hranicích kollárovského paradigmatu v tom smyslu, že povinnost vyplnit mezeru způsobenou chybějícím společným jazykem a kulturou uvalily na společnost, která ji ze sebe po čase setřásla jako obtížný náklad. Proto se také čechoslovakismus a ilyrismus dočkaly

10 „Kako bi mi tako bezumni mogli biti te bi hotjeli potom konstituciji, koja je razviću narodnoga nam života u mnogo obzirah veoma korisna, protiva raditi... Mi smo u rodoslovnom smislu grana velikoga stabla slavenskoga, koji se Iliri zovu. *Dalje ništa... Na svijetu ne ima čovjeka koji bi posvjedočit mogao da je pod ilirizmom kakova neslobodna tendencija sakrivena. Ima li koga?... Tko se ufa, nek ustane!...*”

oba téhož osudu; doufejme, že po historicky nedávném rozpadu slovan-
ských státních útvarů ve střední Evropě nepřijde další československá
nebo jugoslávská kapitola.

doc. PhD. Róbert Kiss Szemán
Univerzita Eötvöse Loránda v Budapešti
Múzeum krt. 4/D. 1088 Budapest
kiss.szeman.robert@gmail.com

Tento příspěvek byl připraven v rámci grantu Hungarika v díle Jána Kollára,
č. K-124873 maďarské Výzkumní agentury pro kulturu, vývoj a inovaci.

LITERATURA

ANGYAL, Andrej [András]

1964 „Sarmatizmus, ilyrizmus, panonizmus“, *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského* XVI, s. 49–54

BLÁHOVÁ, Marie

1974 „Druhé pokračování Kosmovo“, *Sborník historický* 21, s. 5–39

BOJTÁR, Endre

2008 „Hazát és népet álmodánk...“. *Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban* (Budapest: Typotex)

BRTÁŇ, Rudo

[Bez vrocení] *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti. Štúdia (S faksimile, autografom a 5 prílohami)* (Liptovský Sv. Mikuláš: Transcius)

FAKTOROVÁ, Veronika

2006 „Poetika biedermeieru a idea slovanské vzájemnosti v Kollárově italském cestopise“ in *Slovanství a česká kultura 19. století. Sborník příspěvků z 25. plzeňského mezioborového sympozia* (Praha: KLP), s. 384–394

FEDROVÁ Stanislava – VOJTKOVÁ Milena (eds.)

2006 *Otázky českého kánonu. Sborník příspěvků z III. kongresu světové literárněvědné bohemistiky. Hodnoty a hranice* (Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR)

GAJ, Ljudevit

2013 „Nemzetünk“ in Lukács, István (ed.) *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai* (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium), s. 75–79

GORAK, Jan

1991 *The making of the Modern Canon. Genesis and Crisis of a Literary Idea* (London and Atlantic Highlands, NJ: Athlone)

[HERKEL, Ján]

1826 *Elementa universalis linguae slavicae e vivis dialectis eruta, et sanis logicae principiis suffulta* (Budae: Typis Regiae Universitatis Hungaricae)

HORVÁT, István

1844 *Ueber Croatien als eine durch Unterjochung erworbene ungarische Provinz und des Königreichs Ungarn wirklichen Theil* (Leipzig: bei Karl Franz Köhler)

HORVÁTH, János

1817 „A’ régi Magyaroknak Vallásbéli ’s Erkölcsi Állapottyokról. A’ magyar Anyaszentegyház’ Történeteinek Próbájából. Első Rész. A’ Régi Magyaroknak Vallásbéli Állapottyok. Második Rész. Erkölcsi állapottyok“, *Tudományos Gyűjtemény*, sv. II, s. 27–66, 67–91

HRODEK, Dominik a kolektiv (eds.)

2004 *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita* (Praha: Libri)

HROCH, Miroslav

2015 *European Nations. Explaining Their Formation* (London: Verso)

IMRE, Mihály

1995 „Magyarország panasza“. *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó)

IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana (ed.)

2006 „Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v strednej Európe“, *Slovanské štúdie. Zvláštné číslo 4* (Bez miesta vydání: Spoločnosť pre dejiny a kultúry strednej a východnej Európy a Historický ústav SAV)

JANUSZEWSKI, Bernard Woodrow

1971 „Vojciech Cybulski o idei ‚wzajemności‘ slowiańskiej Jana Kollára“, *Pamiętnik Słowiański* XXI, s. 273–294

JANIEC-NYITRAI, Agnieszka

2012 „Lengyel-magyar közös szentek a budapesti Lengyel templom üvegablakain“, in Janiec-Nyitrai, Agnieszka – Nyitrai, Zoltán (eds.): *A keresztény tradíció közös öröksége: magyar és lengyel szentek a kultúrában és irodalomban* (Budapest: Wysocki Légió Hagyományőrző Egyesület), s. 107–118

KIRSCHBAUM, J[oseph]. M.

1966 *Pan-slavism in Slovak literature. Ján Kollár – Slovak poet of Pan-slavism (1793–1852)* (Cleveland: Slovak Institute)

KISS SZEMÁN, Róbert

2007 „Od nářku Uher k nářku Slavie v díle Jana Kollára“ in Vyčichlo, Jaroslav – Viktora, Viktor (eds.): *Jeden jazyk naše heslo bud' IV. Český romantismus – jiskření a záblesky* (Plzeň: Spolek divadelních ochotníků v Radnicích – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje)

2009 „Historičnosť a kreace neboli Dobré vlastnosti Národu Slowanského?“, *Česká literatura* 57, č. 6, s. 802–816

2011 „Motívy národného exodu v diele Jána Kollára“, *Slovenská literatúra* 58, č. 3, s. 201–219

KLÁTIK Zlatko

1966 „Kollárova Slávy dcera a poézia chorvátskych romantikov“, *Slavica Slovaca*, sv. 2, s. 164–192

KOLLÁR, Ján

1825 *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we školách slowanských w městech a w dědinách* (W Budjňě: w Kráľowské uniwersické tiskárně)

1831 *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkwew ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda* (W Pešti: tiskem Trattnera a Karoliho)

1832 *Wýklad čili Přjmětky a Wyswětlivky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdawkem drobnějšjch básnj rozličného obsahu, od Jana Kollára* (W Pešti: tiskem Trattnera a Károliho)

1837 *Ueber die literarische Wechselfeitigkeitz zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation. (Aus dem Slawischen, in der Zeitschrift Hronka gedruckten, ins Deutsche übertragen und vermehrt vom Verfasser.)* (Pesth: Gedruckt mit von Trattner-Károlyischen Schriften)

1842–1843 *Dopisy Pálu Jozeffymu* (Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia) M23 L30/1–11

1843 *Cestopis obsahujici cestu do Horní Italie a odtud přes Tyrolsko a Baworsko, se zvláštním ohledem na slawjanské žiwly roku 1841. konanau a sepsanau od Jana Kollára, S Wyobrazeními a Přílohami též i se Slowníkem slawjanských umělcůw všech kmenůw od neystarších časůw k nynějšimu věku, s krátkým žiwotopisem a udáním znamenitějších, zwláště národních, wýtworůw* (W Pešti: Tiskem Trattner Károlyiho)

1846 *Hlasové o potřebě jednoty spisowného jazyka pro Čechy, Morawany a Slowáky, Spisů musejních číslo XXII* (W Praze: w kommissí u Kronbergra i Řiwnáče)

1863 *Paměti z mladších let života. Spisy Jana Kollára. Díl čtvrtý. Cestopis druhý a Paměti z mladších let života Jana Kollára sepsány od něho samého* (V Praze: Nákladem knihkupectví I. L. Kober)

KOLLAR, Johann

1903 „Gedanken und Plan zu einer zeitgemäßen Reorganisirung der Schulen und des gesammten Volkserziehungswesens in der österreichischen Monarchie besonders in der Slowakei“ in Karásek, Josef (ed.): *Kollárova Dobrozdání a Nástin životopisný z roku 1849. Sbírka pramenův ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku. Skupina druhá. Korespondence a cizojazyčné prameny 7* (V Praze: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

KOLLÁR, Jan – PUTNA, Martin C.

2014 *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích. Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie* (Praha: Academia)

KOVIJANIĆ, Risto

1976 „Šafárik, Kollár a Palacký v kruhu srbskej mládeže“ in *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov* (Martin: Matica slovenská), s. 7–20

LUKÁCS, István

2013a „Előszó“ in Lukács, István (ed.): *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai* (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium), s. 9–11

2013b „Ljudevit Gaj“, in Lukács, István (ed.): *Az illír mozgalom. A horvát nemzeti megújulás kordokumentumai* (Budapest: ELTE Eötvös József Collegium), s. 66

LUKÁCS, István – KÁLECZ-SIMON, Orsolya

2017 „Az illír mozgalom magyar kötődései – horvát szemmel I“, *Slavia centralis* 10, č. 2, s. 5–19

MACURA, Vladimír

1995 *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ* (Praha: H&H)

MACŮREK, Josef (ed.)

1947 *Slovanství v českém národním životě. Sborník úvah profesorů Masarykovy university* (Brno: Rovnost)

MACHO, Peter

2006 „Poznámky k charakteru slovanských materiálů v maďarskej predrevolučnej tlači (na príklade ‚Tudományos Gyűjtemény‘)“, in Ivantyšová, Tatiana (ed.): „Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v Strednej Európe“, *Slovanské štúdie. Zvláštne číslo 4*. (Miesto vydání neuvedeno: Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy a Historický Ústav SAV), s. 110–124

MALDONADO-TORRES, Nelson

2013 „O kolonialitě a bytí. Poznámky o zrodu jedné koncepce“, in Havránek, Vít – Lánský, Ondřej (eds.): *Postkoloniální myšlení IV* (Praha: Tranzit), s. 206–237

MARKIEWICZ, Henryk

2007 „O literárních kánonech“, *Aluze*, č. 3, s. 63–73

MATUS, László

2000 „Ján Kollár és a pesti szlovák evangélikusok asszimilációjának problémája a 19. század húszas éveiben“, *Világtörténet, ősz-tél*, s. 61–73

MENČÍK, Ferdinand

1893 „Jan Kollár, pěvec slovanské vzájemnosti“, *Matice lidu* XXVII, č. 6 (Běžné číslo 162) (V Praze: Nákladem Spolku pro vydávání laciných knih českých)

PICHLER, Tibor

1998 *Národovci a občania. O slovenskom politickom myslení v 19. storočí* (Bratislava: VEDA)

ROSZAK, Theodore

1969 *The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic Society and Its Youthful Opposition* (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press)

SCHULEK, Johanns

1833 *Grammatica Latina...* (Szakolczae: Typis Francisci Xav. Skarniczl & Filiorum)

SCHWARTNER, Martin von

1811 *Statistik des Königreichs Ungern. Zweyter u. dritter Theil. Zweite vermehrte und verbesserte Ausgabe* (Ofen: gedruckt mit königl. Universitäts-schriften)

SZARKA, László (ed.)

2011 *A modern szlovák nacionalizmus évszázada 1780–1918. Párhuzamos nemzetépítés a multietnikus Magyar Királyságban. (Století moderního slovenského nacionalizmu 1780–1918 – Paralelní národotvorné procesy v multietnickém Uherském království)* (Budapest: Akadémiai Kiadó)

SZAUDER, József

1980 „Az iskolás klasszicizmus“ in idem: *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól* (Budapest: Akadémiai Kiadó), s. 36–56

SZIRMAY, Antal

2008 *Magyarország szóképekben. Hungaria in parabolis* (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó)

ŠOLTÉS, Peter

2004 „Stereotypy o uhorských Slovanoch v uhorských a nemeckých cestopisoch a tzv. štatistikách na konci 18. a v prvej polovici 19. storočia“ in Hrodek, Dominik a kolektív (eds.) *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita* (Praha: Libri), s. 72–91

TARANENKOVÁ, Ivana

2010 *Fenoméni Vajanský. Medzi ideálom umenia a ideou národa* (Bratislava: Ars poetica, Ústav slovenskej literatúry SAV)

VUKOTINOVIĆ, Ljudevit

1965 „Ilirizam i kroatizam“ in Ravlić, Jakša (ed.): *Hrvatski narodni preporod II. Pet stoljeća hrvatske književnosti* 29 (Zagreb: Matica hrvatska, Zora), s. 67

VYVÍJALOVÁ, Mária

1961 „Historické pozadie Kollárovej básne Deploratio praesentis status Hungariae“, *Slovenská literatúra* VIII, s. 335–338

1984 „Slovenská účasť v reformnom hnutí Uhorska v rokoch 1829–1834“, *Literárnomúzejný letopis* 18 (Martin: Matica slovenská), s. 143–182

WÖGERBAUER, Michael

2008 „Vernakularizace – alternativa ku konceptu národního obrození?“, *Česká literatura* 56, č. 4, s. 461–491

ZÁSZKALICZKY, Péter (ed.)

2011 *Oltalom a zivatarban. Gyülekezet a világvárossá fejlődő Budapesten* (Budapest: Pesti Evangélikus Egyház – Deák Téri Egyházközség)

ŽIVANČEVIĆ, Milorad

1963 „Kollárov ilirski krug“ in *Literárne vzťahy Slovákov a južných Slovanov* (Bratislava: SAV), s. 158–180

1836. évi III. törvénycikk a Magyar Nyelvről. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=83600003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D27> [přístup 21. 7. 2019]

1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről. Dostupné z: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84400002.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyi%3Fpagenum%3D27> [přístup 21. 7. 2019]